

<https://jas.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Applied Sociology

E-ISSN: 2322-343X

Vol. 33, Issue 2, No.86, Summer 2022, pp. 93-116

Received: 11.10.2021 Accepted: 25.01.2022

Research Paper

The Relationship between the Economic Action Pattern and Resilience in the Face of Crisis

Mojtaba Mirzaie

Ph.D. Student in Economic Sociology and Development, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran
m_mirzaie1990@yahoo.com

Mahdi Kermani

Assistant Professor, Department of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran
m-kermani@um.ac.ir

Gholamreza Sedighourae

Assistant Professor, Department of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran
sedighourae@um.ac.ir

Ahmadreza Asgharpour Masouleh

Assistant Professor, Department of Social Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran
asgharpour@um.ac.ir

Introduction

After the 2008 crisis, the concept of resilience was introduced as one of the most important key factors in reducing vulnerability to crises. After this period, studies were more intensively done around this concept, to which special attention was paid in social sciences and sociology. Yet, studying the concept of resilience and paying attention to it in different dimensions is more important to countries with a high risk. One of the most risky countries with both natural and unnatural causes is Iran, a country that frequently faces various economic shocks and crises in terms of both its geographical location and type of connection to the outside world. Each type of crisis can threaten livelihoods of families and reduce welfare in the society. Lack of attention to the concept of resilience has caused the Iranian society to undergo a crisis period in recent years. It no longer has its normal function. In such an event, people's participations in the overcoming process of crisis have decreased and the negative effects of risks have increased. Due to the high impact of resilience on enhancing social resistance and the declining trend of social harms, as well as the need for the further study of the Iranian society in this area, the present research focused on the concept of resilience despite providing its accurate description. Also, it tried to identify the extent of its impact on the economic actions of households in adverse economic conditions with regard to its current situation in various dimensions.

Materials and Methods

The current investigation was of a survey type, besides being of an applied type due to the possibility of using its results by the authorities. The statistical population of this study included all the household heads in Mashhad City in 2022. According to the statistical yearbook of 2016, this city had a population of 3001184 people and consisted of 817250 families. It should be noted that the sample individuals had the necessary dispersion to obtain valid and generalizable information and data. In other words, different social classes were sufficiently present in the sample. Using Cochran's formula, the sample size was calculated to include 399

people, which increased to 450 people so as to better allocate the sample to the subgroups of the statistical population and prevent error reduction. Finally, by removing the unusable items, the sample size was determined to consist of 427 people. Also, a proportionally allocated stratified sampling method was applied. In this way, an attempt was made to equally examine the different social classes of the households.

Discussion of Results and Conclusions

In summary, it should be noted that the subjects' economic actions were analyzed in the 3 areas of resistance, recovery,

* Corresponding author

Mirzaie, M., Kermani, M., Sedigh Ourae, G., Asgharpour, A. (2022). The relationship between the economic action pattern and resilience in the face of crisis. *Journal of Applied Sociology*, 33(2), 93-116.

and creative economic actions, the application of each of which was affected by different variables. The important point to be mentioned in this section was the household heads' tendencies to use resistance and then recovery actions. In other words, in the current situation, the heads of the households first tried to use resistance economic actions to earn a living and lead their daily lives. The majority of people sought to provide subsistence for themselves and their families on a daily basis and was less inclined to take long-term economic actions. This was understandable in our society, where most people had an income of less than 5 million tomans. By increasing the cost of living in the society, only the extended use of resistance actions could sustain household economy. The results also showed that the households tended to use economic recovery actions. This tendency, however, was more prevalent in the middle-class households. In other words, the households that were relatively better off financially tried to return to their pre-crisis conditions (recent economic turmoil and Corona epidemic) by using actions based on recovery strategies. Regarding creative actions, the results revealed that the use of these actions was increasing with the increase of the households' social class.

Creative economic activities had the highest average level in the upper classes and the lowest average level in the lower classes. This result is in line with those obtained by Royle et al. (2017). The researchers also found that by changing the social classes of the households and individuals, their types of action and economic action strategies altered. Finally, according to the results of the present study, it should be noted that paying attention to the concept of resilience can be very effective in overcoming the difficult and critical situations in societies. In addition to reducing the destructive effects of various economic shocks, resilience of any societies and their individuals provides the conditions for their growth and progress.

Keywords: Resilience, Resistance Strategy, Recovery Strategy, Individual Resilience, Head of Household

References

- Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: are they related?, *Progress in Human Geography*, 24 (3), 347-364.
- Aguirre, B. E. (2006). *On the concept of resilience*, University of Delaware.
- Almedom, A. M. (2005). Resilience, hardiness, sense of coherence, and posttraumatic growth: all paths leading to light at the end of the tunnel?. *Journal of Loss and Trauma*, 10 (3), 253-265.
- Berkes, F., & Colding, J., & Folke, C. (Eds.). (2008). *Navigating social-ecological systems: building resilience for complexity and change*, Cambridge: University press.
- Breton, M. (2001). Neighborhood resiliency, *Journal of Community Practice*, 9 (1), 21-36.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vella, S. (2009). Economic vulnerability and resilience: concepts and measurements, *Oxford Development Studies*, 37 (3), 229-247.
- Brown, K. (2015). *Resilience, development and global change*, Routledge.
- Carpenter, S., Walker, B., Anderies, J. M., & Abel, N. (2001). From metaphor to measurement: resilience of what to what?, *Ecosystems*, 4 (8), 765-781.
- Dagdeviren, H., & Donoghue, M. (2019). Resilience, agency and coping with hardship: evidence from Europe during the great recession, *Journal of Social Policy*, 48 (3), 547-567.
- Farnsworth, L. M. (2013). *An assessment of intrapersonal and interpersonal resilience factors among trans people: a literature review and quantitative investigation*, Oregon State University.
- Folke, C. (2006). Resilience: the emergence of a perspective for social-ecological systems analyses, *Global Environmental Change*, 16 (3), 253-267.
- Folke, C. (2016). Resilience (republished), *Ecology and Society*, 21 (4), 1-30.
- Gautam, Y., & Andersen, P. (2016). Rural livelihood diversification and household well-being: Insights from humla, Nepal, *Journal of Rural Studies*, 44 (1), 239-249.
- Gunderson, L. H., & Holling, C. S. (Eds.). (2002). *Panarchy: understanding transformations in human and natural systems*, Island press.
- Gukurume, S. (2015). Livelihood resilience in a hyperinflationary environment: experiences of people engaging in money-burning (kubhena mari) transactions in Harare, Zimbabwe, *Social Dynamics*, 41 (2), 219-234.
- Harrison, E. (2013). Bouncing back? recession, resilience and everyday lives. *Critical Social Policy*, *Critical Social Policy*, 33 (1), 97-113.
- Hallegatte, S. (2014). Economic resilience: definition and measurement. *World Bank Policy Research Working Paper*, (6852), 1-46.
- Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4 (1), 1-23.
- Hatami, Y., & Zakerhaghighi, K. (2020). Evaluating the components of urban resilience in the concept and approach of transition, case study: district one of Hamedan city. *Geography and Development*, 18 (58), 155-174. (In Persian)
- Hatami Nejad, H., Farhadikhah, H., Arvin, M., & Rahim Pour, N., (2017). Investigation the dimensions influencing urban resilience using Interpretive Structural Modeling (ISM) (Case study: Ahwaz city). *Disaster Prev. Manag. Know.* 7 (1), 35-45. (In Persian)
- Hooper, L. M. (2009). Individual and family resilience: definitions, research, and frameworks relevant for all counselors, *Alabama Counseling Association Journal*, 35 (1), 19-26.
- Kapoor, S. (2010). The financial crisis-causes & cures, Friedrich-Ebert-Stiftung: EU Office Brussels.
- Keck, M., & Sakdapolrak, P. (2013). What is social resilience? lessons learned and ways forward, *Erdkunde*, 67 (1), 5-19.
- Kimhi, S., & Shamai, M. (2004). Community resilience and the impact of stress: adult response to Israel's withdrawal from Lebanon, *Journal of Community Psychology*, 32 (4), 439-451.
- Landau, J. & Saul, J. (2004). Facilitating family and community resilience in F. Walsh & M. McGoldrick (Eds.), *Living beyond loss: Death in the family* (pp. 285-309).
- Lowndes, V., & McCaughie, K. (2013). Weathering the perfect storm? austerity and institutional resilience in local government, *Policy & Politics*, 41 (4), 533-549.

- Mačerinskienė, I., Ivaškevičiūtė, L., & Railienė, G. (2014). The financial crisis impact on credit risk management in commercial banks. *KSI transactions on knowledge society, KSI Transactions on Knowledge Society*, 7 (1), 5-16.
- Maguire, B., & Hagan, P. (2007). Disasters and communities: understanding social resilience. *Australian Journal of Emergency Management*, 22 (2), 16-20.
- Mansouri, S., & Afghah, S. (2018). Investigating Iran's economic and social resilience with a passive defense approach. *Defense Economics*, 2(6), 73-98. (In Persian)
- Matyas, D., & Pelling, M. (2015). Positioning resilience for 2015: the role of resistance, incremental adjustment and transformation in disaster risk management policy, *Disasters*, 39 (1), 1-18.
- Mirzaie, M., Sedighuraee, G., Kermani, M., & Asgharpourmasouleh, A. (2021). Strategies for coping with economic crises: The qualitative meta synthesis of scientific articles from 2005 to 2020. *Journal of Economic & Developmental Sociology*, 10(1), 297-320. (In Persian)
- Mohammadi, T., Shakeri, A., Taghavi, M., & Ahmadi, M. (2017). Explaining the concepts, dimensions and components of economic resilience. *Basij Strategic Studies*, 20(75), 89-120. (In Persian)
- Omand, D. (2005). Developing national resilience, *The RUSI Journal*, 150 (4), 14-18.
- Pimm, S. L. (1984). The complexity and stability of ecosystems, *Nature*, 307 (5949), 321-326.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). *This time is different: eight centuries of financial folly*, Princeton: University Press.
- Revilla, J. C., & Martín, P., & de Castro, C. (2018). The reconstruction of resilience as a social and collective phenomenon: poverty and coping capacity during the economic crisis, *European Societies*, 20 (1), 89-110.
- Rose, A. (2007). Economic resilience to natural and man-made disasters: multidisciplinary origins and contextual dimensions, *Environmental Hazards*, 7 (4), 383-398.
- Saja, A. A., Teo, M., Goonetilleke, A., & Ziyath, A. M. (2018). An inclusive and adaptive framework for measuring social resilience to disasters, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 28 (1), 862-873.
- Van Bergeijk, P. A., Brakman, S., & van Marrewijk, C. (2017). Heterogeneous economic resilience and the great recession's world trade collapse, *Papers in Regional Science*, 96 (1), 3-12.
- Walker, B., & Salt, D. (2012). *Resilience thinking: sustaining ecosystems and people in a changing world*, Island press.

<http://dx.doi.org/10.22108/jas.2022.130949.2194>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20085745.1401.33.2.7.2>

مقاله پژوهشی

رابطه الگوی کنش اقتصادی و تاب‌آوری در مواجهه با بحران

مجتبی میرزائی، دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه

فردوسی مشهد، مشهد، ایران

m_mirzaie1990@yahoo.com

مهدی کرمانی* ، استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی مشهد،

مشهد، ایران

m-kermani@um.ac.ir

غلامرضا صدیق اورعی، استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی

مشهد، مشهد، ایران

sedighourae@um.ac.ir

احمدرضا اصغرپور ماسوله، استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی

مشهد، مشهد، ایران

asgharpour@um.ac.ir

چکیده

در جامعه امروزی به دلیل اوضاع خاص و تغییرات شدید و مکرر، جوامع با بحران‌ها و موقعیتی از نداشتن اطمینان مواجه می‌شوند. اوضاعی که بی‌توجهی برای مقابله با آن بخش‌های مختلف جامعه را تهدید می‌کند که از جمله آن می‌توان به کنش‌های اقتصادی مردم و خانوارها اشاره کرد. با این حال، وجود ویژگی تاب‌آوری در جامعه و داشتن جامعه‌ای تاب‌آور به شدت از اثرگذاری‌های منفی بحران‌ها می‌کاهد. باتوجه به همین مسئله، در تحقیق حاضر کوشش شده است تا شرایط تاب‌آوری جامعه ایران و اثر آن بر نوع کنش‌های اقتصادی خانوار بررسی شود. پژوهش حاضر به روش پیمایشی و با استفاده از ابزار پرسشنامه با حجم نمونه ۴۲۷ نفر در بین سرپرستان خانوار مشهدی (بالای ۱۸ سال) در سال ۱۴۰۰ انجام گرفته و از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای و تصادفی استفاده و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از نرم‌افزارهای SPSS و Smart PLS استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان داد که بیشتر کنش‌های اقتصادی در بین سرپرستان خانوار از نوع کنش‌های اقتصادی مقاومتی است. میانگین این کنش‌ها در بین افراد مطالعه‌شده، برابر با ۴۲/۰۲ درصد است که از میانگین دو راهبرد کنشی دیگر، یعنی راهبرد بازبایی و راهبرد خلاقیت بیشتر است. نتایج بیانگر این بود که در طبقات پایین، کنش‌های مقاومتی و در طبقات متوسط، کنش‌های بازبایی و در طبقات بالا، کنش‌های خلاق بیشتری استفاده می‌شود. نتایج مربوط به الگوی معادله‌های ساختاری نیز نشان داد که تاب‌آوری فردی (ضریب بتا = ۰/۴۳۶-) بیشترین اثرگذاری را به صورت معکوس بر کنش‌های مقاومتی داشته است. همچنین، نتایج نشان داد که جامعه بررسی‌شده به لحاظ وضعیت تاب‌آوری اوضاع مساعدی ندارد. تاب‌آوری در سطح فردی، میانگین ۵۹/۴۴ درصد، در سطح اجتماعی، میانگین ۵۱/۶۱ درصد و در سطح اقتصادی نیز میانگین ۲۶/۳۰ درصد را نشان داده است.

واژه‌های کلیدی: تاب‌آوری، راهبرد مقاومتی، راهبرد بازبایی، تاب‌آوری فردی، سرپرست خانوار.

* نویسنده مسؤول

میرزائی، م.؛ کرمانی، م.؛ صدیق اورعی، غ. و اصغرپور ماسوله، ا. (۱۴۰۱). «رابطه الگوی کنش اقتصادی و تاب‌آوری در مواجهه با بحران». نشریه جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۳(۲)، ۹۳-۱۱۶.

مقدمه و بیان مسئله

با آغاز دهه اول قرن بیست و یکم بیشتر کشورهای دنیا شاهد بحران‌های بی‌سابقه اقتصادی، مالی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی بوده‌اند (Mačerinskienė et al., 2014; Kapoor, 2010; Reinhart & Rogoff, 2009). به‌خصوص در سال‌های بعد از ایجاد بحران مالی ۲۰۰۸، مخاطره‌ها و تغییرات ایجادشده در حوزه اقتصادی بر سایر حوزه‌ها مثل حوزه سیاسی، زیست‌محیطی و به‌خصوص اجتماعی اثرگذار بود (میرزایی و همکاران، ۱۴۰۰). بعد از این بحران، بسیاری از کشورهای اروپایی چون اسپانیا، ایتالیا، ایرلند، پرتغال و انگلستان با اثرهای بسیار منفی مواجه شدند. اثرهایی که به شروع اقدام‌های ریاضتی در این کشورها انجامید و در نهایت، در نتیجه محرومیت‌های شدید مادی، سطح زندگی و رفاه مردم به‌شدت کاهش یافت؛ اما در همین دوره، کشورهایی چون آلمان و لهستان به‌نسبت تحت‌تأثیر این بحران قرار نگرفتند و در مقایسه با سایر کشورهای اروپایی روند عادی و گذشته خود را داشتند (Donoghue, 2019; Dagdeviren). این مسئله نشان داد که برخی کشورها در مقابل بحران‌های مختلف، میزان مقاومت متفاوتی را در مقایسه با سایر کشورها دارند؛ به‌طوری که برخی به‌طور کامل تحت‌تأثیر قرار می‌گیرند، برخی کمتر و برخی کشورها نیز از چنین شوک‌هایی اثر نمی‌پذیرند (van Bergeijk et al., 2017).

همین مسئله توجه محققان را به مطالعات تطبیقی درباره کشورهای اروپایی و اوضاع آنها در بحران اقتصادی سوق داد. در این مطالعات مفهوم تاب‌آوری یکی از مهم‌ترین عوامل کلیدی در کاهش آسیب‌پذیری در مقابل بحران‌ها معرفی شد. بعد از این دوره، مطالعات حول محور این مفهوم با شدت بیشتری صورت گرفت و علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی نیز به این مفهوم توجه خاصی کردند.

از این‌رو استفاده از مفهوم تاب‌آوری در علوم اجتماعی تا حدودی جدید است. ریشه این مفهوم در علوم طبیعی پیدا می‌شود که در آن توضیح داده شده است که چگونه افراد در برابر

تحولات غیرمترقبه مانند بلایا، بحران‌ها و خطرهای پاسخ می‌دهند (Holling, 1973; Berkes et al., 2008)؛ اما در علوم اجتماعی کاربرد مفهوم تاب‌آوری با افزایش اختلال‌های اجتماعی، بلایای طبیعی و رکودهای بزرگ اقتصادی که بر رفاه خانوار اثرگذار بوده، تسریع شده است و از این رویکرد به‌طور فزاینده‌ای برای درک راه‌های تحمل و غلبه بر سختی استفاده می‌شود. محبوبیت رویکرد تاب‌آوری تا حدی به‌دلیل نگاه مثبت آن به افراد در شرایط دشواری است (Lowndes & Mccaughie, 2013; Rose, 2007). رویکرد تاب‌آوری برخلاف سایر مطالعات، نشان‌دهنده این است که افراد قربانی نیستند، بلکه عاملانی هستند که قادرند اوضاع خود را کنترل کنند و وضعیت خود را بهبود بخشند (Dagdeviren, 2013; Harrison, 2019; Donoghue, 2019).

نکته مهم این است که بحران‌ها و تنش‌های پی‌درپی اقتصادی در دنیا، باعث ضرورت بحث و بررسی به نظریه‌ها و ایده‌های انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری در زمینه‌های مختلف اقتصادی و سیاسی و البته اجتماعی را سبب شده است. به‌نحوی که بسیاری از جوامع برای دستیابی به توسعه و موفقیت، پیاده‌سازی سیاست‌های تاب‌آوری در برابر تغییرها و آسیب‌ها را در دستور کار خود قرار داده‌اند (Briguglio et al., 2009) و از آنجایی که آسیب‌ها و بحران‌های اجتماعی و در نهایت برهم‌خوردن رفاه اجتماعی، یکی از تبعات سنگین ناملاطم‌های اقتصادی است، ضرورت مطالعه تاب‌آوری به امری اجتناب‌ناپذیر تبدیل شده است. با توجه به این امر، می‌توان با افزایش مقاوم‌سازی و ایجاد ثبات و سازگاری در برابر تنش‌ها، خطرها، ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های یک جامعه را بازسازی کرد و از آنها در برابر شوک‌های پیش‌بینی نشده استفاده کرد. در این صورت، هرچه تاب‌آوری یک اجتماع بیشتر باشد، آسیب‌پذیری اجتماعی آن جامعه از بحران‌ها و تنش‌ها کاهش خواهد یافت.

مطالعه مفهوم تاب‌آوری و توجه به آن در ابعاد مختلف برای کشورهایی با مخاطره‌های زیاد، اهمیت بیشتری دارد.

نوآوری‌ها را برای تحول فراهم می‌کند و می‌تواند در تبدیل یک بحران به یک فرصت نیز مؤثر باشد (Folke, 2016). در مجموع، رویکردهای متنوعی درباره تاب‌آوری مطرح شده است که به‌طور کلی به سه دسته اصلی خلاصه می‌شوند که این رویکردها جنبه‌های مشترکی در ایستادگی، مقاومت و واکنش مثبت به فشار یا تغییر دارند.

هالینگ در قالب مفهوم تاب‌آوری، تداوم سیستم‌ها و توانایی آنها را در جذب تغییر و آشفتگی و همچنین حفظ روابط بررسی کرد (Holling, 1973). این رویکرد تاب‌آوری را توانایی بازگشت به حالت قبل می‌داند و آن را به صورت مقدار اختلالی تعریف می‌کند که یک سیستم قبل از اینکه به حالت دیگر منتقل شود، می‌تواند تحمل یا جذب کند. چنین درکی از واژه ثابت با معنای ضمنی آن تفاوت اساسی دارد (Carpenter et al., 2001). به عبارتی، ثابت وضعیتی را تشریح می‌کند که سیستم برای بازگشت به حالت تعادل پس از یک اختلال موقت در آن قرار و عنصر زمان نیز برای بازگشت به تعادل اهمیت فراوانی دارد. تغییر منطق از پایداری و ثبات به تاب‌آوری بر آن دسته از ویژگی‌هایی تأکید می‌کند که سیستم را قادر می‌سازد در اختلال و بی‌ثباتی زندگی کند و همچنین انعطاف‌پذیری و شانس ماندگاری را در سیستم افزایش می‌دهد (keck & Sakdapolrak, 2013).

بعدها اتحادیه تاب‌آوری^۲ که بر روی تاب‌آوری سیستم‌های اجتماعی-زیست‌محیطی کار می‌کند، تاب‌آوری را به منزله ظرفیت یک سیستم برای جذب آشفتگی و سازماندهی مجدد درحالی تعریف می‌کند که در تغییر است تا همچنان همان عملکرد، ساختار، هویت و بازخورد را حفظ کند. مطالعات تجربی و مفاهیم نظری این حوزه باعث شکل‌گیری الگوی فراتئوریک باعنوان چرخه انطباقی^۳ شد (keck & Sakdapolrak, 2013).

چرخه انطباقی^۴ ماهیت تکاملی تاب‌آوری را توضیح

یکی از مخاطره‌آمیزترین کشورها چه به لحاظ طبیعی^۱ و چه غیرطبیعی، کشور ایران است. کشوری که هم به لحاظ موقعیت جغرافیایی و هم به دلیل نوع ارتباط‌هایش با دنیای خارج، به‌طور مکرر با شوک‌های مختلف اقتصادی و بحران‌ها مواجهه است. بحران‌هایی که هر کدام به تهدید معیشت خانوار و کاهش رفاه افراد جامعه منتهی می‌شود.

در سال‌های گذشته نیز بی‌توجهی به مفهوم تاب‌آوری، سبب شده است جامعه ایران در دوره بحران، کارکرد نرمال خود را نداشته باشد. در چنین رخدادی، مشارکت افراد در خروج از بحران یادشده، کاهش می‌یابد و این امر به تعمیق بخشیدن اثرهای منفی مخاطره‌ها کمک می‌کند (ماهنامه برنامه، ۱۳۹۴). به عبارتی، نبود تاب‌آوری، جامعه را به سمت محدودیت‌های آن رهنمون می‌کند.

در تحقیق حاضر به دلیل ضریب زیاد اثرگذاری تاب‌آوری بر افزایش مقاومت اجتماعی و روند روبه‌کاهش آسیب‌های اجتماعی و همچنین نیاز جامعه ایران به مطالعه و بررسی بیشتر در این حوزه، کوشش شده است تا با تمرکز بر مفهوم تاب‌آوری باوجود ارائه توصیف دقیقی از وضعیت موجود مفهوم تاب‌آوری در ابعاد مختلف در جامعه مدنظر، میزان اثرگذاری آن بر کنش‌های اقتصادی خانوارها در شرایط نامطلوب اقتصادی، بررسی شود.

تاب‌آوری

درباره مفهوم تاب‌آوری، رویکردهای مفهومی متنوعی مطرح شده است. در بسیاری از متون، بیشتر تاب‌آوری را به‌عنوان بازگشت به عقب و یا بازگشت به عملکرد قبل از بحران تفسیر می‌کنند (Hooper, 2009). در این نوع نگاه، تمرکز بیشتر بر تلاش برای مقاومت در برابر تغییر و کنترل آن برای حفظ ثبات است. تاب‌آوری بیشتر منابع ذهنی، انعطاف‌پذیری و

^۱ ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی و زمین‌شناسی خود، از جمله ده کشور سانحه‌خیز جهان به شمار می‌رود که همواره با آسیب‌های فراوانی مواجه شده است (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۶).

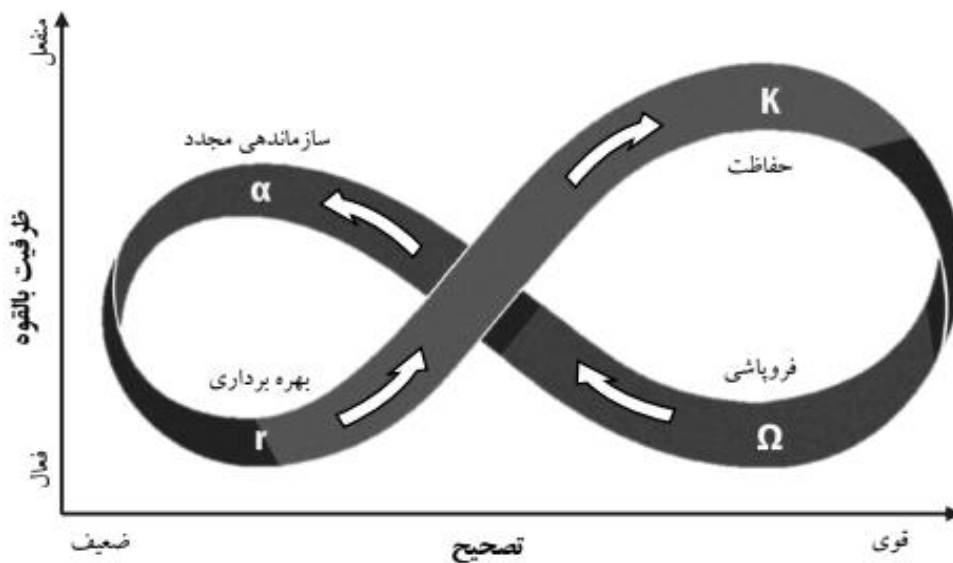
^۲ Resilience Alliance

^۳ Adaptive cycle

^۴ الگوی اکتشافی که چرخه چهارفازی درونزا از سیستم‌های اجتماعی-زیست‌محیطی و سایر سیستم‌های تطبیقی پیچیده را به تصویر می‌کشد.

اجتماعی-زیست‌محیطی که می‌تواند با یک چرخه انطباقی تاب‌آوری نشان داده شود، چهار مرحله مجزا مشخص شده است: (۱) رشد یا بهره‌برداری (r)؛ (۲) حفاظت (k)؛ (۳) فروپاشی یا رهاشدن (Ω)؛ (۴) سازمان‌دهی مجدد (α).

می‌دهد. این چرخه بین دوره‌های طولانی، تجمع و تبدیل منابع و دوره‌های کوتاه‌تر که فرصت‌هایی برای نوآوری ایجاد می‌کند، متناوب است و به‌منزله واحد اساسی برای درک رفتار سیستم‌های پیچیده از سلول‌ها تا اکوسیستم‌ها و جوامع پیشنهاد می‌شود. برای پویایی‌های اکوسیستم و سیستم

شکل ۱- چرخه انطباقی تاب‌آوری

Fig 1- Adaptive resilience cycle

درمقابل تغییر تلقی می‌کند که در آن جامعه به‌جای بازگشت ساده به حالت قبل، می‌تواند حالت جدیدی را در خود پدید آورد که در محیط موجود پایدارتر است (Matyas & Pelling, 2015). این رویکرد به تاب‌آوری، درک چگونگی واکنش یک جامعه را به تغییرات میسر می‌سازد و می‌پذیرد که تغییر اجتناب‌ناپذیر است و به‌جای اینکه تغییر را یک عامل فشار بدانند، آن را چیزی در نظر می‌گیرد که جامعه به آن برای احیا به حالت اصلی‌اش نیاز دارد (Brown, 2015).

در دومرحله نخست، ساختارها و کارکردهای سیستم شکل می‌گیرند و توسعه می‌یابند. با ادامه مرحله حفاظت، سیستم دربرابر تکانه‌های بیرونی، انعطاف کمتری خواهد داشت. در نتیجه، با بروز تنش، مرحله فروپاشی یا رهاشدگی رخ می‌دهد و سیستم به مرحله سازمان‌دهی مجدد وارد می‌شود. اگر این چرخه به‌صورت مداوم و در سلسله مراتب بالاتری در طی زمان تکرار شود و با چرخه‌های متعدد انطباقی مواجه باشیم، در اصطلاح به آن پانارشی می‌گویند (Keck & Sakkapolrak, 2013)؛ بنابراین رویکرد بازیابی از تاب‌آوری درباره توانایی جامعه برای بازگشت به گذشته است. رویکرد دگرگونی^۱، تاب‌آوری را ظرفیت برخورد جامعه

¹ Transformation

جدول ۱- خلاصه رویکردهای مفهومی به تاب‌آوری

Table 1- Summary of Conceptual Approaches to Resilience

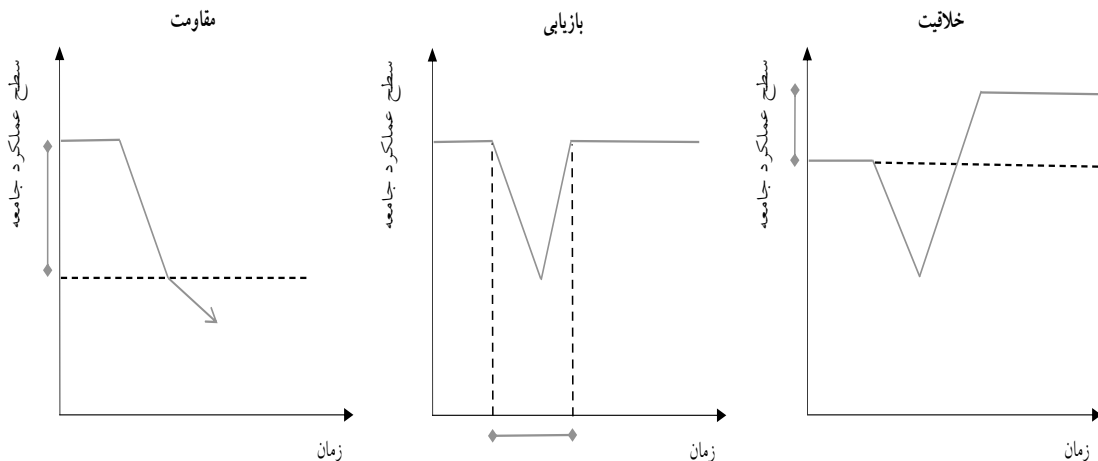
رویکرد	خلاصه
پایداری	این رویکرد از مطالعات اکولوژیکی بسط یافته است که تاب‌آوری را توانایی بازگشت به حالت قبل و به‌صورت مقدار اختلالی تعریف می‌کند که یک سیستم قبل از اینکه به حالت دیگری منتقل شود، می‌تواند تحمل یا جذب کند.
بازیابی	این رویکرد درباره توانایی جامعه برای بازگشت به گذشته از تغییر یا عامل فشار و برگشت به‌حالت اولیه آن است و معیار است که با زمان صرف‌شده یک جامعه برای بازیابی از تغییر اندازه‌گیری می‌شود.
گذار	بیشتر با تاب‌آوری اجتماعی و ظرفیت جامعه برای واکنش به تغییر است. به عبارت دیگر، رویکرد گذار، تاب‌آوری را عامل محرک تغییرات در جامعه معرفی می‌کند. به‌جای بازگشت ساده به‌حالت قبل، می‌تواند به‌معنای تغییر به‌حالت جدید باشد که در محیط موجود پایداری است. این رویکرد بیشتر درباره سازگاری و انطباق جوامع با حوادث است. در سیستم اجتماعی-اکولوژیک تاب‌آور، اختلال، پتانسیلی برای ایجاد فرصت برای تجربه کارهای جدید برای نوآوری و توسعه پدید می‌آورد که با مفاهیمی مانند نوسازی، احیا و خودسازماندهی همراه است.

مربوط می‌شود. مقاومت فاصله بین سطح عملکرد جامعه، قبل از بحران و یک آستانه تحمل است که فراتر از آن، جامعه قادر به بازگشت به حالت معمول خود نخواهد بود. در جوامع با مقاومت زیاد، فاصله بین عملکرد جامعه و آستانه تحمل زیاد است و برای جوامع با مقاومت کمتر این فاصله نزدیک‌تر است (Maguire & Hagan, 2007)؛ اما بازیابی به توانایی جامعه در عبور از بحران مربوط می‌شود (Kimhi & Shamai, 2004). این خاصیت از تاب‌آوری به‌طور مستقیم به ایده بازگشت جامعه به سطح عملکرد خود، قبل از بحران اشاره دارد (Berton, 2001). جامعه تاب‌آورتر، سریع و کارآمد به حالت قبل از بحران برمی‌گردد؛ در حالی که جامعه کمتر تاب‌آور، با سرعت کمتری بهبود می‌یابد یا دراصل بهبود نخواهد یافت (Aguirre, 2006)؛ البته در اینجا بهبودی مطلوب فقط بازگشت به نقطه تعادل اولیه نیست، بلکه می‌توان با سازگاری با اوضاع جدید و یادگیری از تجربه فاجعه، به سطوح بالاتری از عملکرد دست یافت. این همان ویژگی خلاقیت (دگرگونی) در مفهوم تاب‌آوری است (Kimhi & Shamai, 2004).

درنهایت، باید بیان کرد که تاب‌آوری در حوزه اجتماعی به‌عنوان ظرفیت یک نهاد اجتماعی (مثل خانواده، گروه، جامعه) برای برگشت یا پاسخ مثبت به ناملایم‌ها تعریف می‌شود (Almedom, 2005; Landau & Saul, 2004; Omand, 2005). در اینجا تاب‌آوری با سه ویژگی از نحوه پاسخگویی مردم به تهدیدها شناخته می‌شود: مقاومت^۱، بازیابی^۲ و خلاقیت^۳ (Kimhi & Shamai, 2004).

به فرض معین‌بودن حد آستانه تحمل یک جامعه، آنگونه که در شکل ۲ نشان داده شده است، مقاومت به تلاش یک جامعه برای ایستادگی در برابر یک بحران و پیامدهای آن

¹ Resistance² Recovery³ Creativity

شکل ۲- ویژگی‌های تاب‌آوری

Fig 2- Characteristics of social resilience

پایینی را درباره قابلیت تغییر و انطباق پس از مخاطره دارند. بر این اساس، افراد بررسی شده به سختی با شرایط و بحران به وجود آمده، کنار می‌آیند و بیشتر زمان خود را صرف انجام دادن امور غیر ضروری و درکل ترک محل حادثه می‌کنند. نتایج، وضعیت نامطلوب جامعه آماری را در مؤلفه بازگشت به عقب پس از مخاطره نشان می‌دهد.

در تحقیق منصوری و افقه (۱۳۹۶) با بیان اینکه در دنیای کنونی جوامع در تلاطم‌ها، تغییرات و مخاطره‌های متنوع قرار می‌گیرند، پیشنهاد تحقق رشد پایدار را برای مقابله با این مخاطره‌ها، شناخت وضعیت و به کارگیری ابزارهای جدید می‌دانند. نتایج این تحقیق، وضعیت ناهمگن و خطرناک تاب‌آوری در شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی کشور را نشان داد. به طوری که در بسیاری از بخش‌ها وضعیت «بی‌ثبات و بی‌تاب» ارزیابی شده است. براساس این نتایج واسطه‌گری‌های مالی، بخش ساختمان، میزان بیکاری، واردات، متوسط درآمد و مخارج خانوارهای شهری و روستایی، اقدام به خودکشی و سرقت، وضعیت بسیار نامناسبی را نشان می‌دهد.

در مطالعات خارجی نیز باید به مطالعه گوکوروم^۱ (2015)،

در نهایت، باتوجه به مطالب مذکور باید در درجه اول تاب‌آوری را به‌عنوان یک ظرفیت جذب‌کننده، سازگار و تحول‌پذیر معرفی کرد و در درجات بعدی آن را به‌عنوان توانایی نهادهای اجتماعی یا فرآیندهای اجتماعی برای پیش‌بینی، پاسخگویی و بهبودی از مخاطره‌ها تعریف کرد. به هر حال، نهادها و فرآیندهای اجتماعی باید برای جلوگیری و کاهش آسیب‌های ناشی از مخاطره‌ها در آینده، به‌طور پیشگیرانه‌ای مقاوم باشند. این امر شامل توانایی‌هایی از ارزیابی ریسک، پیشگیری و آمادگی قبل از فاجعه و ظرفیت‌های جذب‌کننده، سازگار و تحول‌پذیر پس از فاجعه است.

پیشینه تجربی

به‌طور کلی، به دلیل اهمیت مفهوم تاب‌آوری و همچنین نحوه مواجهه افراد و خانوارها با بحران‌ها، مطالعات چندی در این زمینه صورت گرفته است که در ادامه بررسی خواهد شد.

در مطالعات داخلی ابتدا باید به مطالعه حاتمی و ذاکر حقیقی (۱۳۹۹) اشاره کرد. این تحقیق که با هدف ارزیابی مؤلفه‌های تاب‌آوری شهری در اوضاع بروز حوادث انجام شده است، نشان داد، افراد بررسی شده (۳۸۴ نفر) توانایی

¹ Gukurume

بازسازی تاب‌آوری به عنوان یک پدیده اجتماعی و جمعی در کشور اسپانیا صورت گرفته است. نتایج این مطالعه نشان داد که ویژگی‌های اجتماعی و جمعی بر روشی مؤثر است که کنشگران اجتماعی برای بهبودی از شرایط نامطلوب به کار می‌گیرند. نتایج همچنین بیانگر تفاوت کنش‌ها و استراتژی‌های مواجهه با بحران با توجه به موقعیت اجتماعی افراد و خانواده‌ها نیز بود. این تحقیق همچنین نشان داد، بخش زیادی از منابع افراد از عضویت آنها در گروه‌های مختلف اعم از خانواده، انجمن‌های محلی و ... به دست می‌آید.

در جمع‌بندی مطالعات تجربی و نظری در این حوزه باید مطرح کرد که تاب‌آوری به عنوان مفهومی جدی در زمان‌های بحران شناخته می‌شود. مفهومی که توجه به آن می‌تواند اثرگذاری برنامه‌های توسعه‌ای را دوچندان کند و در زمان مخاطره‌ها، آسیب‌های ناشی از آن را در سطح خرد و کلان کاهش دهد. همین امر، نیز تحقیق حاضر را بر آن داشته است تا با طرح الگوی تحقیق زیر به مفهوم تاب‌آوری و راهبردهای مواجهه با بحران توجه ویژه‌ای شود.

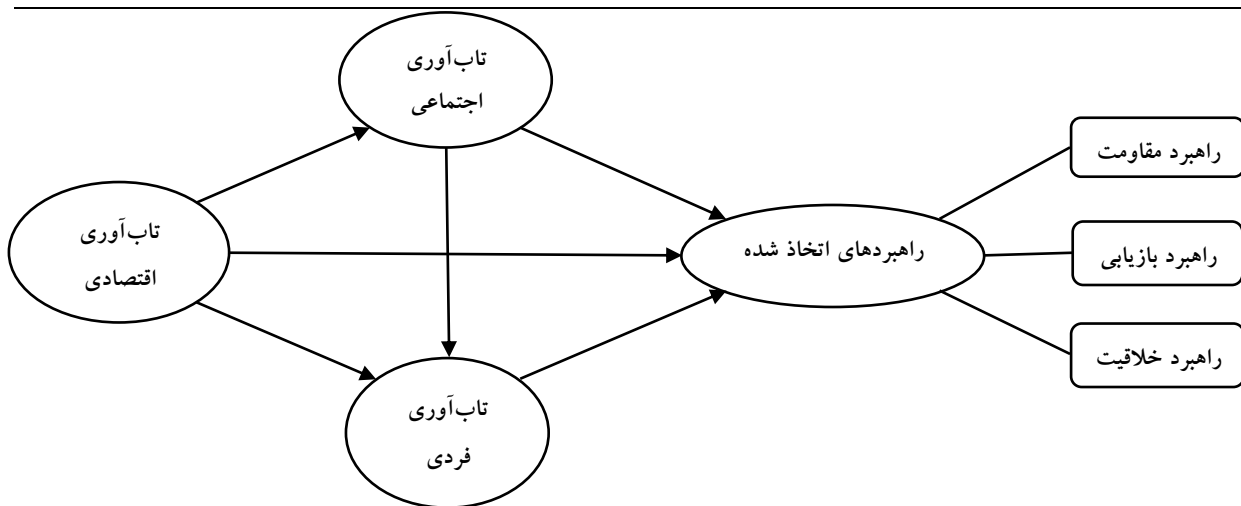
باعنوان تاب‌آوری معیشتی در یک محیط ابرتورمی در منطقه هراره در زیمبابوه اشاره کرد. نتایج این تحقیق نشان داد که در حوالی سال ۲۰۰۷ و اوج گرفتن بحران‌های بی‌سابقه اقتصادی و سیاسی که تورم بی‌سابقه‌ای را برای مردم به همراه داشت، بیشتر مردم با چالش‌های معیشتی مواجه شدند. در این دوره در کنار اینکه هر روزه بر حجم بیکاری افزوده می‌شد، دستمزد دریافتی مردم نیز بسیار ناچیز بود. در چنین شرایطی، فاجعه‌ای معیشتی عبورناپذیری ایجاد شده بود. با این حال، نکته‌ای که در این مقاله وجود دارد، وجود تاب‌آوری در بین مردم هراره برای عبور منطقی از بحران اقتصادی بود. بر این اساس، استراتژی سوزاندن پول و یا استفاده از نقل و انتقال الکترونیکی پول در مبادله‌ها، در دستور کار مردم قرار گرفت. امری که منجر به کاهش تورم و همچنین کاهش ارزش کالاهای مصرفی شد و به حفظ معیشت مردم انجامید.

مطالعه دیگری از داگدورین و دونگو^۱ (2019) باعنوان تاب‌آوری، عاملیت و مواجهه با دشواری در طی رکود بزرگ در اروپا صورت گرفته است. در این تحقیق از رویکرد تاب‌آوری در زمینه کنارآمدن با مشکلات در دوران رکود بزرگ استفاده شده است. نتایج این تحقیق به لحاظ نظری بین سه شکل مختلف از کنش در اوضاع سختی تمایز قائل شده است: جذب‌کننده، سازگار یا انطباقی و تحول‌پذیر. مطابق تحقیق، بیشتر سازوکارهای مقابله‌ای در دو گروه جذب‌کننده و سازگار قرار دارند. به علاوه، اینکه شرایط خانوادگی (درآمد و دسترسی به منابع) در نوع سازوکار مواجهه، اثر بسزایی می‌گذارد. در نهایت، نتایج نشان‌دهنده در معرض فقر قرار گرفتن بسیاری از خانواده‌های طبقه متوسط بود و اینکه سیاست ریاضت اقتصادی و همچنین کاهش هزینه‌های عمومی در این امر اثرگذار بوده است.

مطالعه دیگری از رویلا و همکارانش^۲ (2018) باعنوان

¹ Dagdeviren & Donoghue

² Revilla et al.

شکل ۳- مدل تحقیق

Fig 3- Research model

و تعمیم‌شدنی داشتند. به عبارتی، از طبقات اجتماعی مختلف به اندازه کافی در نمونه مدنظر حضور داشته‌اند. در این پژوهش، برای تعیین دقیق اجزای فرمول کوکران برخلاف روش‌های رایج در بین محققان (که حداکثر واریانس را ملاک قرار می‌دهند؛ یعنی ۰/۰۵) از آزمون مقدماتی با حجم نمونه ۶۰ نفر استفاده شد و واریانس فرمول کوکران به‌طور واقعی و دقیق تعیین شد.

$$n = \frac{Nt^2s^2}{Nd^2 + t^2s^2} = \frac{(817250)(3.84)(0.26)}{(817250)(0.0025) + (3.84)(0.26)} = 399.16$$

پهنه‌های برخوردار، نیمه‌برخوردار و کم‌برخوردار شهر مشهد بود که این شناخت خود نتیجه مطالعات پیش‌بینی مستقل و مشترک اعضای تیم پژوهش و همچنین شهرت عمومی مناطق مراجعه‌شده به برخورداری، نیمه‌برخوردار و یا کم‌برخوردار در اذهان عمومی است. این نحوه از نمونه‌گیری در تعمیم نتایج بسیار اثرگذار خواهد بود.

اعتبار ابزار تحقیق حاضر از نوع صوری بوده و با مراجعه به صاحب‌نظران مربوط حاصل شده است. برای محاسبه روایی، گویه‌های تحقیق نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نوع پیمایشی است و باتوجه به امکان استفاده از نتایج ارائه‌شده مسئولان، از نوع کاربردی است. جامعه آماری این پژوهش، کلیه شهروندان سرپرست خانوار شهر مشهد در سال ۱۴۰۰ است. مطابق سالنامه آماری سال ۱۳۹۵ شهر مشهد ۳۰۰۱۱۸۴ نفر جمعیت دارد و از ۸۱۷۲۵۰ خانوار تشکیل شده است. گفتنی است، که افراد نمونه پراکندگی لازم را برای دستیابی به اطلاعات و داده‌های معتبر

درنهایت، حجم نمونه تحقیق با استفاده از فرمول کوکران ۳۹۹ نفر محاسبه شد که به دلیل اختصاص بهتر نمونه به زیرگروه‌های جامعه آماری و همچنین جلوگیری از کاهش خطا و کاهش پرسشنامه‌ها به ۴۵۰ نفر افزایش پیدا کرد. درنهایت، با حذف موارد استفاده‌نشده، حجم نمونه تحقیق ۴۲۷ در نظر گرفته شد.

روش نمونه‌گیری در تحقیق حاضر به صورت طبقه‌ای، تصادفی متناسب بوده است. بدین صورت که سعی شده است تا به‌طور برابر از بین طبقات مختلف اجتماعی خانوارهایی بررسی شوند. در این روش آنچه در نحوه طبقه‌بندی و توزیع نمونه‌ها، مبنای عمل قرار گرفته است، شناخت تیم پژوهش از

¹ Face validity

جدول ۲- نتایج آزمون آلفای کرونباخ

Table 2- Cronbach's alpha test results

متغیرها	تعداد گویه‌ها	تعداد کل گویه‌ها	آلفای کرونباخ
راهبرد مقاومت	۷		۰/۹۶۳
کنش‌های اقتصادی	۷	۲۱	۰/۷۳۹
راهبرد خلاقیت	۷		۰/۷۲۹
انسجام اجتماعی	۳		
حمایت اجتماعی	۴		
شبکه‌های اجتماعی	۳		
تاب‌آوری اجتماعی	۷	۲۵	۰/۷۲۷
عدالت اجتماعی	۳		
باورهای اجتماعی- مذهبی	۲		
ساختار اقتصادی- اجتماعی	۳		
صلاحیت اجتماعی	۴		
منابع اجتماعی	۴		
تاب‌آوری فردی	۴	۱۹	۰/۸۶۶
انسجام خانواده	۴		
صلاحیت شخصی	۴		
سبک ساختاری	۳		
تاب‌آوری اقتصادی	-	۴	۰/۶۶۴

رویارویی با مسائل مختلف جاری در جامعه است. تاب‌آوری اقتصادی نیز در برگیرنده انضمامی‌ترین ادراک از تاب‌آوری حول امر اقتصادی و معیشتی در زندگی خودشان و دیگران با اوضاع مشابه است. این نوع از نگاه به مراتب شرایط مساعدتری را برای سنجش تاب‌آوری فراهم می‌سازد که تحقیق حاضر نیز بر پایه آن صورت گرفته است.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی

براساس نتایج، میانگین سنی نمونه تحقیق ۴۶/۳۲ سال و دامنه سنی آنها ۱۸ تا ۷۰ سال است. ۹۱/۳ درصد پاسخگویان مرد و ۸/۷ درصد زن و ۸۹/۹ درصد نیز متأهل بوده‌اند. به لحاظ تعداد اعضای خانوار، بیشترین درصد را اعضای ۴ نفره تشکیل داده‌اند. میانگین اعضای خانوار در این تحقیق برابر با ۳/۵ است. از نظر وضعیت اشتغال سرپرستان خانوار، بیشترین درصد و فراوانی متعلق به خانوارهای یک والد شاغل با ۷۱/۷ درصد است. خانوارهای دو والد شاغل نیز با ۲۲/۲ درصد و دو والد بیکار با ۶/۱ درصد در رتبه بعدی قرار دارند.

گفتنی است که در تحقیق حاضر برای سنجش متغیرهای تحقیق، درکنار ابزارسازی، از مطالعات معتبر علمی استفاده شده است. برای اندازه‌گیری تاب‌آوری اجتماعی از مطالعه ساجا و همکاران^۱ (2018)، اندازه‌گیری متغیر تاب‌آوری فردی از مطالعه فارنورث^۲ (2013) و برای سنجش متغیر تاب‌آوری اقتصادی از مطالعات هالی‌گیت^۳ (2014) و محمدی و همکاران (۱۳۹۶) استفاده شده است. درکنار این امر اعتبار گویه‌های متغیرهای تحقیق نیز با تحلیل عاملی تأییدی بررسی شد و گویه‌های با بارهای عاملی ضعیف از فرآیند تحلیل حذف شد. درباره تفکیک تاب‌آوری به تاب‌آوری فردی، اجتماعی و اقتصادی نیز باید بیان کرد که تاب‌آوری فردی در واقع، شرایط محقق شده در سطح فردی است و بینش فرد، توانایی رویارویی با مشکلات و گرفتاری‌های زندگی فردی را اندازه‌گیری می‌کند؛ درحالی که تاب‌آوری اجتماعی بینش فرد، به اوضاع اجتماعی مؤثر بر توان عمومی آحاد جامعه در

¹ Saja

² Farnsworth

³ Hallegatte

استفاده شده است. برای سنجش این متغیر، ابتدا مطالعه‌ای کیفی صورت گرفته است که از تحلیل‌های حاصل از آن، ابزار مورد انتظار محققان برای سنجش مفهوم مدنظر طراحی شد. در نهایت، با کمک تحلیل عاملی تأییدی و بررسی بارهای عاملی گویه‌ها، گویه‌های تحلیل‌شده و ابعاد متغیر، تعیین شد. بر این اساس، این سه عامل در مجموع ۵۸/۳۶ درصد از واریانس نمرات مقیاس مدنظر را تبیین می‌کنند. بدین ترتیب که راهبرد مقاومت با مقدار ویژه ۸/۳۳ بیشترین درصد واریانس (۳۶/۸۰)، راهبرد بازیابی با مقدار ویژه ۲/۹۸ واریانس (۱۴/۲۱) درصدی را تبیین و راهبرد خلاقیت نیز با مقدار ویژه ۱/۵۴ (۷/۳۷) درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند.

همچنین، در بین نمونه تحقیق ۳۱/۶ درصد خود را متعلق به طبقه بالا و ۳۱/۶ درصد نیز خود را متعلق به طبقه پایین دانسته‌اند. مابقی افراد نیز بیشتر خود را در طبقات متوسط روبه پایین ارزیابی کرده‌اند. به لحاظ میزان درآمد میانگین خانوارها ۸/۵ میلیون تومان ارزیابی شده است. با این حال، بیشتر خانوارها (۴۳/۸ درصد) درآمدی کمتر از ۵ میلیون تومان دارند. از لحاظ میزان هزینه خانوار نیز میانگین برابر ۸ میلیون تومان گزارش شده است که البته ۴۷/۱ درصد افراد نیز در اینجا هزینه‌ای کمتر از ۵ میلیون تومان دارند. در تحقیق حاضر برای اندازه‌گیری متغیر کنش‌های مواجهه با بحران و ابعاد آن، از ۲۱ گویه در طیف لیکرت شش قسمتی

جدول ۳- گویه‌های کنش‌های مواجهه با بحران

Table 3- Items of crisis response actions

گویه‌ها	بار	مقدار	درصد	درصد
	عاملی	ویژه	واریانس	تجمعی
در ایجاد تعادل از هزینه‌های فرزندانم نیز کم کرده‌ام.	۰/۸۴۸			
بسیار پیشامده که از خانواده و دوستانم پول قرض گرفته‌ام.	۰/۸۶۵			
سطح مصرف کالاهای ضروری؛ اما گران چون گوشت و روغن و ... را کم کرده‌ایم.	۰/۹۳۸			
به تازگی تمایلی به خرید لباس نداریم و بیشتر لباس‌های قدیمی را استفاده می‌کنیم.	۰/۹۱۷	۸/۳۳	۳۶/۸۰	۳۶/۸۰
سعی می‌کنم برای دریافت کالای ارزان و تعاونی در صف‌های طولانی منتظر بمانم.	۰/۸۶۶			
در یکی دو سال اخیر خرید لوازم ارزان و خوراک ارزان (با کیفیت پایین) را بیشتر تجربه کردم	۰/۹۱۰			
یارانه و حمایت معیشتی به جزئی اصلی از تأمین نیازهای خانوادهم تبدیل شده است.	۰/۸۸۹			
در طول یکی دو سال اخیر، بسیاری افراد، سرمایه‌های خود را فروخته‌اند.	۰/۸۲۲			
در یکی دو سال گذشته، برای رفع مشکلاتم، سرمایه‌هایم را فروخته‌ام.	۰/۴۷۶			
در ماه‌های گذشته به جای پس‌انداز کردن، از آنچه پس‌انداز داشته‌ام، مشغول هزینه‌کردن هستم.	۰/۵۲۶			
برای تأمین هزینه‌های زندگی‌ام در دو شغل یا بیشتر مشغول به کار هستم.	۰/۵۴۸	۲/۹۸	۱۴/۲۱	۴۹/۰۶
در یکی دو سال اخیر، با این احساس درگیر بوده‌ام که درآمد نیاز خانوادهم را تأمین نمی‌کند.	۰/۸۱۰			
در یکی دو سال اخیر، تغییری در اولویت‌های زندگی‌ام ایجاد نشده است.	۰/۶۴۷			
نگذاشته‌ام شرایط موجود در جامعه روی نوع خواسته‌ها و اهدافم اثر بگذارد.	۰/۶۶۷			
سعی می‌کنم، همیشه بیشتر از حد نیازم خرید کنم (انباری خانه ما پر از کالاهای مصرفی است).	۰/۸۶۲			
در یکی دو سال اخیر، به کار خرید و فروش روی آوردم (ماشین، خونه، دلار و ...).	۰/۴۱۹			
شغل خودم را در یکی دو سال اخیر توسعه داده‌ام.	۰/۵۴۵			
بنابر آنچه دیده‌ام، باور دارم که پول‌درآوردن منهای روش آن، هنر است.	۰/۷۸۸	۱/۵۴	۷/۳۷	۵۸/۳۶
ایده‌ها و تجربه‌های جذابی برای درآمدزایی با فضای مجازی داشته‌ام.	۰/۸۰۱			
اگر شرایط مهیا باشد، مهاجرت یکی از گزینه‌های حل مشکلاتم است (به مهاجرت فکر می‌کنم).	۰/۸۱۷			
در دو سال اخیر، به سرمایه‌گذاری و کارهای شراکتی (تعاونی) اقدام کرده‌ام	۰/۵۸۵			

تلاش برای حداقل معیشت است. درباره راهبرد بازیابی نیز باید بیان کرد که میانگین استفاده افراد مطالعه‌شده از آن برابر ۳۸/۱۱ درصد است. به عبارتی دیگر، افراد برای مقابله با اثرهای بحران بر زندگی آنها از این نوع کنش‌ها نیز استفاده کرده‌اند. افراد جامعه، راهبرد خلاقیت را به‌عنوان یکی دیگر از کنش‌های مطرح‌شده در دوره بحران، بررسی کرده‌اند. هرچند که میانگین پایین‌تری (۳۷/۵۴ درصد) دارند.

به دلیل ماهیت خاص این متغیر به‌عنوان متغیر وابسته تحقیق، نمی‌توان یک میانگین کلی از آن ارائه داد؛ بنابراین میانگین هر بُعد از این متغیر بررسی خواهد شد. درباره راهبرد مقاومت باید بیان کرد که در بین افراد مطالعه‌شده، بیشترین میانگین با ۴۲/۰۲ درصد است. بدین صورت که افراد بررسی‌شده در اوضاع کنونی بیشتر تمایل به استفاده از کنش‌های مقاومتی دارند. کنش‌هایی که بیشتر متمایل به تأمین معیشت روزانه و

جدول ۴- یافته‌های توصیفی مرتبط با متغیر کنش‌های مواجهه با بحران و ابعاد آن

Table 4- Descriptive findings related to the variables of crisis response actions and its dimensions

متغیر	تعداد گویه	میانگین خام	میانگین درصدی	میانگین درصدی کل	مینیم	ماکزیم
راهبرد مقاومت	۷	۲۱/۷۱	۴۲/۰۲	۳۵/۷۱	۶	۴۰
راهبرد بازیابی	۷	۲۰/۳۴	۳۸/۱۱	۳۲/۳۸	۱۳	۴۲
راهبرد خلاقیت	۷	۲۰/۱۴	۳۷/۵۴	۳۱/۹۰	۸	۴۰

می‌دهد که حاکی از آن است که میزان تاب‌آوری اجتماعی در جامعه از نگاه افراد مطالعه‌شده متوسط ارزیابی شده است. بررسی میزان تاب‌آوری اجتماعی به تفکیک ابعاد آن نیز حاکی از این است که بیشترین میانگین، مربوط به ساختار اقتصادی-اجتماعی با ۷۸ درصد و کمترین آن مربوط به انسجام اجتماعی با ۳۹/۲۰ درصد است. به عبارتی، افراد مطالعه‌شده، معتقدند که انسجام اجتماعی در جامعه کنونی پایین است.

برای اندازه‌گیری متغیرهای مستقل تحقیق نیز از طیف لیکرت شش قسمتی استفاده شده است. در این قسمت تاب‌آوری اجتماعی و ابعاد آن با ۲۵ گویه سنجیده شد. در این متغیر نمره ۱۵۰، نشان‌دهنده بیشترین میزان تاب‌آوری اجتماعی و نمره ۲۵ نشان‌دهنده کمترین میزان آن است. همانطور که در جدول ۵ نشان‌داده شده است، میانگین این شاخص برای افراد مطالعه‌شده، عدد ۵۱/۶۱ درصد را نشان

جدول ۵- یافته‌های توصیفی مرتبط با متغیر تاب‌آوری اجتماعی و ابعاد آن

Table 5- Descriptive findings related to the social resilience variable and its dimensions

متغیر	تعداد گویه	میانگین خام	میانگین درصدی	مینیم	ماکزیم
انسجام اجتماعی	۳	۸/۸۸	۳۹/۲۰	۷	۱۴
حمایت اجتماعی	۴	۱۱/۷۹	۳۸/۹۵	۶	۲۰
شبکه‌های اجتماعی	۳	۱۰/۸۱	۵۲/۰۶	۴	۱۶
مکانیسم اجتماعی	۷	۲۳/۱۲	۴۶/۰۵	۱۵	۴۷
عدالت اجتماعی	۳	۱۲/۹۵	۶۶/۳۳	۷	۲۰
باورهای اجتماعی- مذهبی	۲	۷/۳۳	۵۳/۳	۳	۱۲
ساختار اقتصادی- اجتماعی	۳	۱۴/۷۰	۷۸	۶	۱۷
تاب‌آوری اجتماعی کل	۲۵	۸۹/۵۲	۵۱/۶۱	۷۰	۱۳۲

۱۹ گویه استفاده شده است. نمره ۱۱۴ در این متغیر،

برای اندازه‌گیری متغیر تاب‌آوری فردی و ابعاد آن نیز از

ساختاری با ۷۶/۹۳ درصد و کمترین آن مربوط به صلاحیت اجتماعی با ۴۷/۰۵ درصد است آنچه در این متغیر درخور توجه است، پایین بودن میانگین صلاحیت اجتماعی افراد است که بیانگر این موضوع بوده که در افراد مطالعه‌شده، پتانسیل انجام‌دادن کارهای جمعی و گروهی و ایجاد شبکه‌های ارتباطی برای افراد دشوار است.

نشان‌دهنده بیشترین میزان تاب‌آوری فردی و نمره ۱۹ نشان‌دهنده کمترین میزان آن است؛ همانطور که جدول ۶ نشان می‌دهد، میانگین این شاخص برای افراد مطالعه‌شده عدد ۵۹/۴۴ درصد را نشان می‌دهد که حاکی از آن است که میزان تاب‌آوری فردی در افراد مطالعه‌شده متوسط روبه‌بالا ارزیابی شده است. بررسی میزان تاب‌آوری فردی به تفکیک ابعاد آن نیز حاکی از این است که بیشترین میانگین مربوط به سبک

جدول ۶- یافته‌های توصیفی مرتبط با متغیر تاب‌آوری فردی و ابعاد آن

Table 6- Descriptive findings related to individual resilience variable and its dimensions

متغیر	تعداد گویه	میانگین خام	میانگین درصدی	مینیمم	ماکزیمم
صلاحیت اجتماعی	۴	۱۳/۴۱	۴۷/۰۵	۹	۲۰
منابع اجتماعی	۴	۱۵/۹۲	۵۹/۶	۸	۲۲
انسجام خانواده	۴	۱۵/۶۱	۵۸/۰۵	۸	۲۲
صلاحیت شخصی	۴	۱۶/۰۱	۷۰/۵	۸	۲۴
سبک ساختاری (منظم و با برنامه‌بودن)	۳	۱۴/۵۴	۷۶/۹۳	۵	۱۸
تاب‌آوری فردی کل	۱۹	۷۵/۴۷	۵۹/۴۴	۴۲	۱۰۶

میانگین این شاخص برای افراد مطالعه‌شده، عدد ۲۶/۳ درصد را نشان می‌دهد که حاکی از آن است که میزان تاب‌آوری اقتصادی مردم از نگاه افراد مطالعه‌شده تحقیق حاضر بسیار پایین ارزیابی شده است.

برای اندازه‌گیری متغیر تاب‌آوری اقتصادی نیز از ۴ گویه استفاده شده است. نمره ۲۴ در این متغیر، نشان‌دهنده بیشترین میزان منفعت‌طلبی عمومی و نمره ۴ نشان‌دهنده کمترین میزان آن است. همانطور که در جدول ۷ نشان داده شده است،

جدول ۷- یافته‌های توصیفی مرتبط با متغیر تاب‌آوری اقتصادی مردم

Table 7- Descriptive findings related to the economic resilience variable of the people

متغیر	تعداد گویه	میانگین خام	میانگین درصدی	مینیمم	ماکزیمم
تاب‌آوری اقتصادی مردم	۴	۹/۲۶	۲۶/۳	۴	۲۰

بررسی اثر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، می‌توان تحلیل عاملی تأییدی را برای ابعاد متغیرها نیز صورت داد. در تحقیق حاضر نیز برای ترسیم الگوی معادله‌های ساختاری ابتدا بار عاملی ابعاد متغیرهای مستقل تحقیق بررسی شد که در بیشتر متغیرها، ابعاد با بار عاملی زیاد و مناسب به متغیرهایشان تعلق داشتند. در مرحله بعد، اثر متغیرهای مستقل بر وابسته با ضرایب استاندارد شده (Beta) بررسی شد.

نتایج این قسمت نشان می‌دهد که:

الف) در الگوی معادله‌های ساختاری مرتبط با راهبردهای

یافته‌های استنباطی

الگوهای معادله‌های ساختاری برای تبیین متغیرهای وابسته

برای بررسی دقیق اثرهای متغیرهای مستقل بر متغیرهای وابسته (راهبردهای مقاومتی، بازیابی و خلاقیت)، از نرم‌افزار آماری Smart PLS و الگوی معادله‌های ساختاری استفاده شده است.

در شکل ۴ الگوهای معادله‌های ساختاری راهبردهای اقتصادی ترسیم شده است. این الگوها با استفاده از نرم‌افزار اسمارت پی ال اس رسم شده است. در این الگوها درکنار

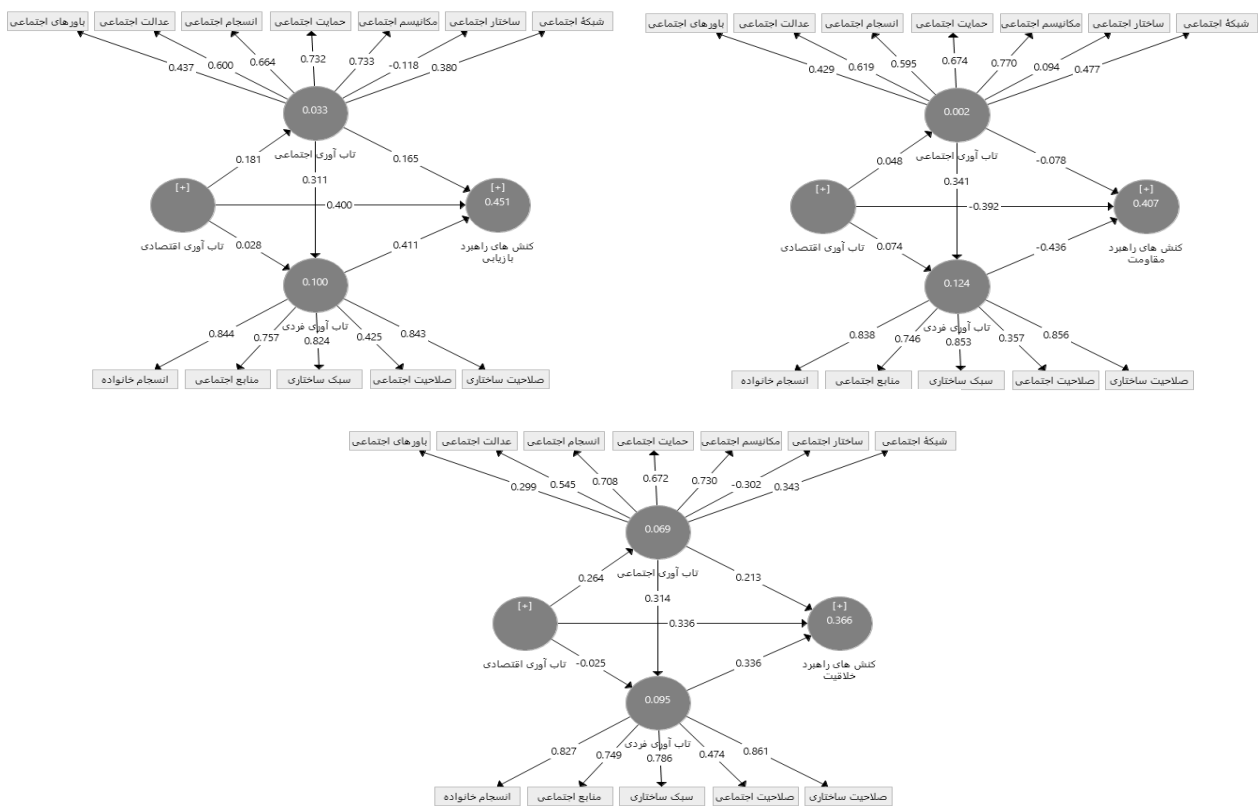

تبیین کردند. بر این اساس، متغیر تاب‌آوری فردی با ضریب بتا ۰/۴۱۱ بیشترین اثرگذاری را داشته است و بعد از آن نیز متغیر تاب‌آوری اقتصادی با ضریب ۰/۴۰۰ و تاب‌آوری اجتماعی با ضریب ۰/۱۶۵ قرار دارند. این نتایج بیانگر آن است که تقویت هرکدام از این متغیرها، تمایل خانوارها را به سمت کنش‌های بازایی‌کننده اقتصاد خانوار سوق می‌دهد.

ج) در الگوی معادله‌های ساختاری مرتبط با راهبردهای خلاقیت، نتایج نشان می‌دهد که هر سه متغیر مستقل، اثرگذاری معناداری را بر تبیین تغییرات متغیر وابسته داشته‌اند. این متغیرها حدود ۰/۳۶ درصد از تغییرات متغیر راهبرد خلاقیت را نشان دادند. بر این اساس، متغیرهای تاب‌آوری فردی و تاب‌آوری اقتصادی هرکدام با ضریب بتا ۰/۳۳۶ و متغیر تاب‌آوری اجتماعی با ضریب بتای ۰/۲۱۳ اثرگذاری معناداری را داشته‌اند. بدین صورت که تقویت هرکدام از این متغیرها، تمایل خانوارها را به سمت کنش‌های خلاقیت‌زا سوق می‌دهد.

مقاومتی، متغیرهای پیش‌بین، علی‌رغم داشتن اثرگذاری مستقیم، با سایر متغیرها نیز بر نوع کنش‌های اقتصادی مردم اثر می‌گذارند. نتایج نشان می‌دهد که این متغیرها به‌طور کلی ۰/۴۰ درصد از تغییرات متغیر راهبرد مقاومت را تبیین می‌کنند. در این تبیین‌کنندگی، متغیر تاب‌آوری فردی با ضریب بتا ۰/۴۳۶- بیشترین اثرگذاری را داشته است. بدین صورت که افزایش در تاب‌آوری، تمایل افراد در استفاده از کنش‌های اقتصادی مقاومتی کاهش می‌یابد. همچنین، تاب‌آوری اقتصادی و اجتماعی نیز اثرگذاری معکوسی بر راهبردهای مقاومتی دارند و تقویت هرکدام از این متغیرها به کاهش استفاده و کاربرد کنش‌های مقاومتی در سطح خانوار منجر می‌شود.

ب) در الگوی معادله‌های ساختاری مرتبط با راهبردهای بازایی، نتایج نشان می‌دهد که هر سه متغیر مستقل، اثرگذاری معناداری را بر تبیین تغییرات متغیر وابسته داشته‌اند. این متغیرها حدود ۰/۴۵ درصد از تغییرات متغیر راهبرد بازایی را

شکل ۴- الگوهای معادله‌های ساختاری راهبردهای اقتصادی
 Fig 4- Structural equation models of economic strategies

است. به‌طور کلی می‌توان گفت که عمده شاخص‌های برازش الگوهای حاضر در تحقیق پذیرفتنی است

در جدول ۸ نیز تعدادی از مهم‌ترین معیارهای برازش الگو و همچنین تفسیر آنها و مقدارش در الگو مفروض آمده

جدول ۸- شاخص‌های نیکویی برازش الگوی راهبردهای مقاومت، بازیابی و خلاقیت

Table 8- Goodness indicators of model fit of resistance, recovery and creativity strategies

راهبرد خلاقیت			راهبرد بازیابی			راهبرد مقاومت			متغیرها			
تاب‌آوری اقتصادی	تاب‌آوری فردی	تاب‌آوری اجتماعی	راهبرد خلاقیت	تاب‌آوری اقتصادی	تاب‌آوری فردی	تاب‌آوری اجتماعی	راهبرد بازیابی	تاب‌آوری اقتصادی	تاب‌آوری فردی	تاب‌آوری اجتماعی	مقدار استاندارد	شاخص‌ها
۰/۶۸۶	۰/۷۹۹	۰/۷۱۷	۰/۷۱۵	۰/۷۴۹	۰/۷۹۹	۰/۷۸۶	۰/۷۱۷	۰/۷۹۹	۰/۷۸۶	۰/۷۱۷	۰/۹۶۵	آلفای کرونباخ
تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	۰/۷	نتیجه پایایی الگو
۰/۷۸۵	۰/۸۶۳	۰/۶۴۶	۰/۷۸۳	۰/۸۰۳	۰/۸۶۴	۰/۷۱۱	۰/۸۳۴	۰/۷۸۷	۰/۸۶۱	۰/۷۳۶	۰/۷	پایایی ترکیبی
تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	بیشتر از	نتیجه AVE
۰/۴۸۵	۰/۵۶۶	۰/۵۲۹	۰/۵۸۵	۰/۵۰۵	۰/۵۷۱	۰/۴۱۸	۰/۵۵۶	۰/۵۸۸	۰/۵۶۹	۰/۵۱۵	۰/۸۲۷	نتیجه
تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	پذیرفتنی	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	۰/۵	SRMR
	۰/۰۷۶				۰/۰۷۱				۰/۰۶۸		کمتر از	نتیجه
	تأیید				تأیید				تأیید		۰/۰۸	NFI
	۰/۸۵۶				۰/۸۷۱				۰/۷۰۸		نزدیک	نتیجه
	تأیید				تأیید				تأیید		به یک	استون
											بالاتر از	گیسر
											۰/۳	Q ²

نتایج مربوط به شاخص استون گیسر نیز در تمام متغیرها اعداد پذیرفتنی را نشان می‌دهد.

۱- composite reliability

۲ میانگین واریانس استخراجی

در راهبرد بازیابی، متغیر تاب‌آوری اجتماعی بیشترین اثرگذاری غیرمستقیم را به‌صورت مثبت دارد در این راهبرد نیز به‌لحاظ اثرهای کلی، متغیر تاب‌آوری اقتصادی بیشترین اثرگذاری را دارد. بدین صورت که تقویت تاب‌آوری اقتصادی تمایل به کاربرد کنش‌های اقتصادی بازیابی‌کننده را افزایش می‌دهد. همچنین، نتایج مربوط به راهبرد خلاقیت نشان می‌دهد که

جدول ۹ برآورد کلی از اثرهای متغیرهای مستقل تحقیق بر متغیر وابسته راهبردهای اقتصادی را نشان می‌دهد. این جدول نشان می‌دهد که در راهبرد مقاومتی، متغیر تاب‌آوری اجتماعی بیشترین اثرگذاری غیرمستقیم را دارد؛ اما این اثرگذاری جهت معکوس دارد. همچنین، نتایج نشان می‌دهد که در راهبرد مقاومتی به‌لحاظ اثر کلی، متغیر تاب‌آوری فردی بیشترین اثرگذاری را دارد.

متغیر تاب‌آوری اجتماعی بیشترین اثرگذاری غیرمستقیم را به‌صورت مثبت دارد. در این راهبرد نیز به‌لحاظ اثرهای کلی، متغیر تاب‌آوری اقتصادی بیشترین اثرگذاری را نشان می‌دهد.

جدول ۹ - برآورد ضرایب اثرهای مستقیم، غیرمستقیم و اثرهای کل بر راهبردهای اقتصادی

Table 9- Estimation of coefficients of direct and indirect effects and total effects on economic strategies

اثرات تحلیل شده	تاب‌آوری فردی	تاب‌آوری اقتصادی	تاب‌آوری اجتماعی	متغیرها
	-۰/۴۳۶	-۰/۳۹۲	-۰/۰۷۸	اثرهای مستقیم
۰/۴۰۷	-	-۰/۰۴۲	-۰//۱۴۸	راهبرد مقاومت اثرهای غیرمستقیم
	-۰/۴۳۶	-۰/۴۳۴	-۰/۲۲۶	اثرهای کل
	۰/۴۱۱	۰/۴۰۰	۰/۱۶۵	اثرهای مستقیم
۰/۴۵۱	-	۰/۰۶۳	۰/۱۲۷	راهبرد بازیابی اثرهای غیرمستقیم
	۰/۴۱۱	۰/۴۶۳	۰/۲۹۲	اثرهای کل
	۰/۳۳۶	۰/۳۳۶	۰/۲۱۳	اثرهای مستقیم
۰/۳۶۶	-	۰/۰۷۵	۰/۱۰۵	راهبرد خلاقیت اثرهای غیرمستقیم
	۰/۳۳۶	۰/۴۱۱	۰/۳۱۸	اثرهای کل

وابسته بررسی شد. جدول ۱۰ برآورد کلی این نتایج را نشان می‌دهد.

درکنار بررسی اثر متغیرهای تحقیق به‌صورت کلی، میزان اثرگذاری و نوع رابطه بین ابعاد متغیرها (تاب‌آوری اجتماعی، فردی و اقتصادی) و کنش‌های اقتصادی به‌عنوان متغیرهای

جدول ۱۰ - ضرایب رگرسیونی الگوهای تبیین‌کننده راهبردهای اقتصادی مواجهه با بحران

Table 10- Regression coefficients of models explaining economic strategies for crisis management

راهبرد خلاقیت	راهبرد بازیابی	راهبرد مقاومتی	الگوها	متغیرها
۰/۰۸۱	۰/۰۶۱	-۰/۱۵۰**		انسجام اجتماعی
-۰/۰۴۹	۰/۱۴۸**	-۰/۲۵۶**		حمایت اجتماعی
۰/۰۲۰	-۰/۱۳۷**	-۰/۰۴۲		شبکه‌های اجتماعی
۰/۰۴۱	-۰/۰۹۵	-۰/۰۵۴		مکانیسم اجتماعی
-۰/۰۹۱	۰/۰۴۴	۰/۲۲۱**		عدالت اجتماعی
-۰/۰۷۳	-۰/۰۴۴	۰/۱۳۱**		باورهای اجتماعی-مذهبی
۰/۱۲۸*	-۰/۱۹۹	-۰/۲۶۴**		ساختار اجتماعی
۰/۱۷۴**	۰/۰۸۵	-۰/۰۳۷		صلاحیت اجتماعی
-۰/۰۳۹	۰/۱۱۷*	-۰/۱۳۷**		منابع اجتماعی
۰/۰۷۱	-۰/۱۳۹*	۰/۳۰۸**		انسجام خانواده
۰/۴۳۳**	-۰/۰۳۳	-۰/۲۲۷**		صلاحیت شخصی
-۰/۱۲۶*	۰/۰۹۷	-۰/۳۰۷**		سبک ساختاری

(الف) راهبرد مقاومتی با ابعاد تاب‌آوری اجتماعی، بیشتر

براساس جدول ۱۰، نتایج نشان می‌دهد که

نتایج نشان می‌دهد که در اوضاع کنونی سرپرستان خانوار بیشتر متمایل به تأمین معیشت روزانه خود و خانواده خود هستند و سعی دارند حداقل معیشتی را برای اعضای خانواده خود فراهم کنند. امری که در تحقیقات حاتمی و ذاکر حقیقی (۱۳۹۹) و منصوری و افقه (۱۳۹۶) نیز تأیید شدنیست و در آنها نیز شهروندان و جامعه بیشتر تمایل‌های مقاومتی در برابر بحران‌ها دارند و اوضاع مساعدی به لحاظ تاب‌آوری ندارند.

در بخش استنباطی تحقیق حاضر، می‌توان متغیرهای اثرگذار را بر راهبردهای اقتصادی افراد در الگوی معادله‌های ساختاری بررسی کرد. نتایج مربوط به این بخش نشان داد که درباره کنش‌های اقتصادی حوزه راهبرد مقاومت، اثرگذارترین متغیر، تاب‌آوری فردی است. در این بخش تاب‌آوری فردی (۰/۴۳۶-) رابطه‌ای قوی و منفی را با کاربرد کنش‌های اقتصادی راهبرد مقاومت نشان داد. بدین صورت که افراد هرچه تاب‌آوری بیشتری داشته باشند، تمایل آنها به انجام دادن کنش‌های اقتصادی مقاومتی کمتر می‌شود. به عبارتی، تاب‌آوری فردی زیاد، باعث می‌شود افراد تنها به کنش‌های معیشتی روزانه اکتفا نکنند. کنش‌های اقتصادی افراد با تاب‌آوری زیاد، بیشتر سمت‌وسوی بازیابی‌کننده و خلاق دارد. تاب‌آوری اقتصادی نیز ارتباطی معنادار و معکوس را با کاربرد کنش‌های حوزه راهبرد مقاومتی نشان داد که بیانگر اهمیت زیاد اثر ظرفیت اقتصادی بر نوع کنش‌های اقتصادی خانوارهاست. تاب‌آوری اقتصادی زیاد، خانوارها را به سمت انجام دادن کنش‌های خلاق و بازیابی‌کننده سوق می‌دهد و تاب‌آوری اقتصادی پایین، خانوارها را به اتخاذ استراتژی‌های مقاومتی برای رفع نیازهای روزانه مجبور می‌کند. در راهبرد بازیابی نیز نتایج بیانگر وجود ارتباط معنادار و مستقیم بین متغیرهای تاب‌آوری فردی، تاب‌آوری اقتصادی و تاب‌آوری اجتماعی با کنش‌های حوزه راهبرد بازیابی است. به این صورت که تقویت هر کدام از این متغیرها در جامعه هدف و افزایش میانگین آنها، تمایل افراد را به سمت کنش‌های بازیابی‌کننده افزایش می‌دهد. در این راهبرد تاب‌آوری فردی

تیبین‌کنندگی برای راهبرد مقاومتی متعلق به ساختار اجتماعی (به صورت منفی) و کمترین تبین‌کنندگی متعلق به باورهای اجتماعی و مذهبی (به صورت مثبت) است. درباره تاب‌آوری فردی نیز انسجام خانواده به صورتی مثبت بر راهبرد کنش‌های مقاومتی بیشترین اثرگذاری و بُعد منابع اجتماعی کمترین اثر داشته است.

ب) راهبرد بازیابی با ابعاد تاب‌آوری اجتماعی تنها بُعد حمایت اجتماعی (۰/۱۴۸) و بُعد شبکه اجتماعی (۰/۱۳۷-) اثرگذاری معنادار داشته‌اند. درباره تاب‌آوری فردی نیز این اثرگذاری در ابعاد انسجام خانواده (۰/۱۳۹-) و منابع اجتماعی (۰/۱۱۷) خلاصه شده است.

ج) راهبرد خلاقیت با ابعاد تاب‌آوری اجتماعی تنها بُعد ساختار اجتماعی (۰/۱۲۸) اثرگذاری معنادار داشته است. درباره تاب‌آوری فردی نیز این اثرگذاری در ابعاد صلاحیت اجتماعی (۰/۱۷۴)، صلاحیت شخصی (۰/۴۳۳) و سبک ساختاری (۰/۱۲۶-) خلاصه شده است.

نتیجه

هدف از انجام دادن تحقیق حاضر، بررسی انواع کنش‌های اقتصادی در بین سرپرستان خانوار شهر مشهد بود. این تحقیق با تحلیل و بررسی نتایج حاصل از جمع‌آوری داده‌ها از ۴۲۷ سرپرست خانوار تکمیل شده است. در این تحقیق کوشش شده است تا اثرگذاری تاب‌آوری بر نوع کنش‌های اقتصادی افراد در طول بحران، بررسی شود. به عبارتی دیگر، میزان تبیین‌کنندگی تاب‌آوری اجتماعی، اقتصادی و فردی بررسی شود و اهمیت تاب‌آوری به عنوان یکی از اساسی‌ترین مفاهیم در زمان‌هایی نشان داده شود که جوامع با چالش مواجه هستند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که کنش‌های اقتصادی در بین سرپرستان خانوار از نوع کنش‌های اقتصادی مقاومتی است. میانگین این کنش‌ها در بین افراد مطالعه‌شده، برابر با ۴۲/۰۲ درصد است که از میانگین دو راهبرد کنشی دیگر، یعنی راهبرد بازیابی و راهبرد خلاقیت بیشتر است. به عبارتی،

طبقه اجتماعی خانوارها افزایش می‌یابد، کاربرد این کنش‌ها در آنها نیز بیشتر می‌شود. کنش‌های اقتصادی خلاق بیشترین میانگین را در طبقات بالا و کمترین میانگین را در طبقات پایین دارند. نتیجه‌ای که همراستا با نتایج تحقیقات رویلا و همکاران (2018) است. این محققان نیز دریافتند که با تغییر در طبقه اجتماعی خانوار و افراد نوع کنش و استراتژی‌های کنشی اقتصادی آنها متغیر می‌شود.

در نهایت، باتوجه به نتایج تحقیق حاضر باید بیان کرد که توجه به مفهوم تاب‌آوری می‌تواند در عبور جوامع از اوضاع سخت و بحرانی بسیار مؤثر باشد. تاب‌آوردن یک جامعه و افرادش در کنار اینکه منجر به کاهش اثرهای تخریبی شوک‌های مختلف اقتصادی می‌شود، اوضاع را برای سوق‌دادن جامعه به سمت پیشرفت و رشد نیز فراهم می‌کند. تاب‌آوری نه‌تنها نحوه مواجهه با بحران‌ها را برای افراد فراهم می‌کند، جامعه را نیز آماده استقبال از ایده‌های جدید می‌کند. جامعه تاب‌آور، یک جامعه فرصت‌طلب است که از هر اوضاعی برای ارتقا و وضعیت رفاهی خود سود می‌جوید. بر این اساس و باتوجه به اینکه میانگین تاب‌آوری در جامعه ما چندان زیاد نبوده و باتوجه به پایین بودن تاب‌آوری اقتصادی جامعه، لازم است توجه بیشتری به این مفهوم در ابعاد مختلف اجتماعی، فردی و اقتصادی شود. این توجه در جامعه ما که در زمان‌بندی‌های کوتاه‌مدت، با بحران‌های مختلف مواجه می‌شود، نیز باید دوچندان باشد؛ بنابراین تقویت این مفهوم در جامعه، در نهایت، باعث کاهش آسیب‌های ناشی از بحران‌ها و گسترش کنش‌های خلاق در سطح جامعه می‌شود که به تدریج نیز اوضاع را برای توسعه فراهم خواهد کرد.

منابع

چشم‌انداز اقتصاد ایران در بستر اقتصاد مقاومتی. (۱۳۹۴). چشم‌انداز اقتصاد ایران در بستر اقتصاد مقاومتی، ماهنامه برنامه، دوره جدید، شماره ۴۷۸. حاتمی، ی و ذاکر حقیقی، ک. (۱۳۹۹). «ارزیابی مؤلفه‌های

(۰/۴۱۱) بیشترین اثرگذاری را بر کاربرد کنش‌های اقتصادی حوزه راهبرد بازیابی دارد و سپس تاب‌آوری اقتصادی (۰/۴۰۰) و تاب‌آوری اجتماعی (۰/۱۶۵) قرار دارند. نتایج مرتبط با راهبرد خلاقیت نیز بیانگر ارتباط معنادار مستقیم بین متغیرهای تاب‌آوری فردی، تاب‌آوری اقتصادی و تاب‌آوری اجتماعی با کنش‌های اقتصادی حوزه راهبرد خلاقیت است. بدین صورت که تقویت این متغیرها در جامعه، تمایل افراد را برای انجام‌دادن کنش‌های اقتصادی خلاق افزایش می‌دهد.

در یک جمع‌بندی کلی درباره تحقیق حاضر باید بیان کرد که کنش‌های اقتصادی افراد بررسی‌شده در سه حوزه کنش‌های اقتصادی مقاومتی، کنش‌های اقتصادی بازیابی و کنش‌های اقتصادی خلاق، تجزیه و تحلیل شده است که کاربرد هر کدام از این کنش‌ها تحت تأثیر متغیرهای مختلف است. نکته گفتنی این قسمت، تمایل سرپرستان خانوار به کاربرد کنش‌های مقاومتی و سپس بازیابی است. به عبارتی، در شرایط کنونی سرپرستان خانوار ابتدا سعی در استفاده از کنش‌های اقتصادی مقاومتی برای گذران زندگی روزمره و تأمین معاش روزانه را دارند. بیشتر افراد به‌دنبال تأمین مایحتاج روزانه خود و خانواده هستند و به کنش‌های بلندمدت اقتصادی تمایل چندانی نشان نمی‌دهند. این در جامعه ما نیز که بیشتر افراد، درآمدی کمتر از ۵ میلیون تومان دارند، نیز درک کردنی است؛ زیرا به دلیل افزایش هزینه‌های زندگی در جامعه، تنها گسترش کاربرد کنش‌های مقاومتی است که می‌تواند اقتصاد خانوار را سرپا نگه دارد. همچنین، نتایج نشان می‌دهد که خانوارها به کاربرد کنش‌های اقتصادی بازیابی‌کننده تمایل دارند؛ اما این تمایل بیشتر در خانوارهایی است که در طبقه اجتماعی متوسط قرار دارند. به عبارتی، خانوارهایی که به لحاظ مالی شرایط بهتری را دارند، سعی می‌کنند تا با استفاده از کنش‌های حوزه راهبردهای بازیابی، شرایط اقتصادی خانوار خود را به شرایط قبل از بحران (تلاطم‌های اقتصادی اخیر و اپیدمی کرونا) بازگردانند. درباره کاربرد کنش‌های خلاق نیز نتایج بیانگر این است که هرچه

- (2009). Economic vulnerability and resilience: concepts and measurements, *Oxford Development Studies*, 37 (3), 229-247.
- Brown, K. (2015). *Resilience, development and global change*, Routledge.
- Carpenter, S., Walker, B., Anderies, J. M., & Abel, N. (2001). From metaphor to measurement: resilience of what to what?, *Ecosystems*, 4 (8), 765-781.
- Dagdeviren, H., & Donoghue, M. (2019). Resilience, agency and coping with hardship: evidence from europe during the great recession, *Journal of Social Policy*, 48 (3), 547-567.
- Farnsworth, L. M. (2013). *An assessment of intrapersonal and interpersonal resilience factors among trans people: a literature review and quantitative investigation*, Oregon State University.
- Folke, C. (2006). Resilience: the emergence of a perspective for social-ecological systems analyses, *Global Environmental Change*, 16 (3), 253-267.
- Folke, C. (2016). Resilience (republished), *Ecology and Society*, 21 (4), 1-30.
- Gautam, Y., & Andersen, P. (2016). Rural livelihood diversification and household well-being: Insights from humla, nepal, *Journal of Rural Studies*, 44 (1), 239-249.
- Gunderson, L. H., & Holling, C. S. (Eds.). (2002). *Panarchy: understanding transformations in human and natural systems*, Island press.
- Gukurume, S. (2015). Livelihood resilience in a hyperinflationary environment: experiences of people engaging in money-burning (kubhena mari) transactions in harare, zimbabwe, *Social Dynamics*, 41 (2), 219-234.
- Harrison, E. (2013). Bouncing back? recession, resilience and everyday lives. critical social Policy, *Critical Social Policy*, 33 (1), 97-113.
- Hallegatte, S. (2014). Economic resilience: definition and measurement. *world bank Policy Research Working Paper*, (6852), 1-46.
- Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. annual review of ecology and systematics, *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4 (1), 1-23.
- Hooper, L. M. (2009). Individual and family resilience: definitions, research, and frameworks felevant for all counselors, *Alabama Counseling Association Journal*, 35 (1), 19-26.
- Kapoor, S. (2010). The financial crisis-causes & cures, Friedrich-Ebert-Stiftung: EU Office Brussels.
- Keck, M., & Sakdapolrak, P. (2013). What is social resilience? lessons learned and ways forward, *Erdkunde*, 67 (1), 5-19.
- Kimhi, S., & Shamai, M. (2004). Community resilience and the impact of stress: adult response to israel's withdrawal from lebanon, *Journal of*
- تاب‌آوری شهری در مفهوم رویکرد گذار، مطالعه موردی: منطقه یک شهر همدان»، فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۱۸ (۵۸)، ۱۵۵-۱۷۴.
- حاتمی‌نژاد، ح و فرهادی‌خواه، ح و آروین، م و رحیم‌پور، ن. (۱۳۹۶). «بررسی ابعاد مؤثر بر تاب‌آوری شهری با استفاده از مدل ساختاری تفسیری، نمونه موردی: شهر اهواز»، فصلنامه دانش‌پیشگیری و مدیریت بحران، ۷ (۱)، ۳۵-۴۵.
- لاجوردی، ح. (۱۳۹۶). اندازه‌گیری و مقایسه تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصاد ایران و کشورهای صادرکننده نفت (اوپک) در برابر شوک‌های نفتی، پایان‌نامه دوره دکتری، سمنان: دانشگاه سمنان.
- محمدی، ت و شاکری، ع و تقوی، م و احمدی، م. (۱۳۹۶). «تبیین مفهوم، ابعاد و مؤلفه‌های تاب‌آوری اقتصادی»، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، ۲۰ (۷۵)، ۸۹-۱۲۰.
- منصوری، س ا و افقه، س م. (۱۳۹۶). «بررسی وضعیت تاب‌آوری اقتصادی و اجتماعی ایران با رویکرد پدافند غیرعامل» فصلنامه اقتصاد دفاع، ۲ (۶)، ۷۳-۹۸.
- میرزایی، م و صدیق‌اورعی، غ و کرمانی، م و اصغرپور، ا. (۱۴۰۰). «راهبردهای انطباق با بحران‌های اقتصادی: فراترکیب کیفی مقالات علمی از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۰»، جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، ۱۰ (۱)، ۲۹۳-۳۱۶.
- Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: are they related?, *Progress in Human Geography*, 24 (3), 347-364.
- Aguirre, B. E. (2006). *On the concept of resilience*, University of Delaware.
- Almedom, A. M. (2005). Resilience, hardiness, sense of coherence, and posttraumatic growth: all paths leading to light at the end of the tunnel?. *Journal of Loss and Trauma*, 10 (3), 253-265.
- Berkes, F., & Colding, J., & Folke, C. (Eds.). (2008). *Navigating social-ecological systems: building resilience for complexity and change*, Cambridge: University press.
- Breton, M. (2001). Neighborhood resiliency, *Journal of Community Practice*, 9 (1), 21-36.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vella, S.

- Community Psychology*, 32 (4), 439-451.
- Landau, J. & Saul, J. (2004). Facilitating family and community resilience in F. Walsh & M. McGoldrick (Eds.), *Living beyond loss: Death in the family* (pp. 285-309).
- Lowndes, V., & McCaughie, K. (2013). Weathering the perfect storm? austerity and institutional resilience in local government, *Policy & Politics*, 41 (4), 533-549.
- Mačerinskienė, I., Ivaškevičiūtė, L., & Railienė, G. (2014). The financial crisis impact on credit risk management in commercial banks. KSI transactions on knowledge society, *KSI Transactions on Knowledge Society*, 7 (1), 5-16.
- Maguire, B., & Hagan, P. (2007). Disasters and communities: understanding social resilience, *Australian Journal of Emergency Management*, 22 (2), 16-20.
- Matyas, D., & Pelling, M. (2015). Positioning resilience for 2015: the role of resistance, incremental adjustment and transformation in disaster risk management policy, *Disasters*, 39 (1), 1-18.
- Omand, D. (2005). Developing national resilience, *The RUSI Journal*, 150 (4), 14-18.
- Pimm, S. L. (1984). The complexity and stability of ecosystems, *Nature*, 307 (5949), 321-326.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). This time is different: eight centuries of financial folly, Princeton: University Press.
- Revilla, J. C., & Martín, P., & de Castro, C. (2018). The reconstruction of resilience as a social and collective phenomenon: poverty and coping capacity during the economic crisis, *European Societies*, 20 (1), 89-110.
- Rose, A. (2007). Economic resilience to natural and man-made disasters: multidisciplinary origins and contextual dimensions, *Environmental Hazards*, 7 (4), 383-398.
- Saja, A. A., Teo, M., Goonetilleke, A., & Ziyath, A. M. (2018). An inclusive and adaptive framework for measuring social resilience to disasters, *International journal of disaster risk reduction*, 28 (1), 862-873.
- Van Bergeijk, P. A., Brakman, S., & van Marrewijk, C. (2017). Heterogeneous economic resilience and the great recession's world trade collapse, *Papers in Regional Science*, 96 (1), 3-12.
- Walker, B., & Salt, D. (2012). *Resilience thinking: sustaining ecosystems and people in a changing world*, Island press.

